

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۱۳۸۰ / ۱ / ۲۰

دانشگاه تربیت مدرس

دانشگاه تربیت مدرس
دانشکده علوم انسانی

کتابخانه مرکزی تربیت مدرس
تیب درک

رساله دوره دکتری فلسفه و کلام اسلامی
(گرایش حکمت متعالیه)

مقایسه نظریه (وحدت وجود) از دیدگاه ابن عربی و مایستر اکهارت

قاسم کاکائی

استاد راهنما:

دکتر غلامرضا اعوانی

011752

استادان مشاور:

دکتر غلامحسین ابراهیمی دینانی

دکتر احمد احمدی

زمستان ۱۳۷۹

۳۴۵۳۰

تاییدیه اعضای هیأت داوران حاضر در جلسه دفاع از رساله دکتری

اعضای هیئت داوران نسخه نهایی رساله آقای قاسم کاکائی

تحت عنوان مقایسه نظریه وحدت وجود از دیدگاه ابن عربی و مایستراکهارت

را از نظر فرم و محتوا بررسی نموده و پذیرش آنرا برای تکمیل درجه دکتری پیشنهاد می کنند

اعضای هیأت داوران نام و نام خانوادگی رتبه علمی امضاء

۱- استاد راهنما

دکتر غلامرضا اعوانی

استاد

۲- استاد مشاور

دکتر احمد احمدی

استاد

۳- استاد مشاور

دکتر غلامحسین ابراهیمی دینانی

استاد

۴- استاد ناظر

دکتر محمد خوانساری

استاد

۵- استاد ناظر

دکتر علی شیخ الاسلامی

استاد

۶- استاد ناظر

دکتر شهرام پازوکی

استادیار

۷- استاد ناظر

استاد مصطفی ملکیان

۸- نماینده شورای تحصیلات تکمیلی

دکتر لطف اله نبوی

استادیار

بسمه تعالی

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس مبین بخشی از فعالیت های علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱: در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲: در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه)، عبارت ذیل را چاپ کند:
«کتاب حاضر، حاصل پایان نامه دکتری نگارنده در رشته فلسفه و کلام اسلامی است که در سال ۱۳۷۹ در دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی جناب آقای دکتر غلامرضا اعوانی و مشاوره جناب آقایان دکتر احمد احمدی و غلامحسین ابراهیمی دینانی از آن دفاع شده است».

ماده ۳: به منظور جبران بخشی از هزینه های نشریات دانشگاه تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اهدا کند دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴: در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.

ماده ۵: دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تأمین نماید.

ماده ۶: اینجانب قاسم کاکایی دانشجوی رشته فلسفه مقطع دکتری تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

نام و نام خانوادگی: قاسم کاکایی

تاریخ و امضا:

تقدیم به:

مولای موحدان و قدوة عارفان علی (علیه السلام) که امسال با انتساب به نام مبارک او
مزین گشته است.

و به

امام خمینی (رحمته الله) که آوای توحید را در گوش خفتگان قرن بیستم طنین انداز ساخت.

و به

حضرت آیه الله حاج شیخ حسنعلی نجابت شیرازی (رحمته الله) که تجسم توحید را در وجود

مبارک او یافتیم.

و به

همه عارفانی که با زبان همدلی راه گفتگوی تمدنها را بر اساس «توحید» و «وحدت»

هموار کردند.

نگارنده این سطور بر خود لازم می‌داند که از استاد محترم راهنما جناب آقای دکتر
اعوانی و نیز استادان محترم مشاور جناب آقای دکتر احمدی و جناب آقای دکتر
ابراهیمی دینانی که نگارنده در تمامی دوران تحصیلات تکمیلی خویش از درس و بحث
ایشان استفاده فراوان برده و در طول تدوین این رساله همواره مرهون راهنماییها و
ارشادات و نکته‌سنجیهای آنان بوده است و نیز از همه کسانی که به نحوی وی را در تدوین
این رساله یاری رسانده‌اند، بخصوص برادر گرامی استاد مصطفی ملکیان، و همچنین از
داوران محترمی که این رساله را ارزیابی کرده‌اند، تشکر نماید.

چکیده

نظریه وحدت وجود یکی از عمیق‌ترین دستاوردهای عرفان و یکی از اسرار اندیشه بشر است و در اسلام و مسیحیت نیز سابقه‌ای طولانی دارد. این نظریه جهان‌بینی ابن‌عربی و اکهارت، به عنوان بزرگترین عارفان نظریه پرداز در اسلام و مسیحیت، را تشکیل می‌دهد. لیکن رویکرد آنان به «وجود» با تجزیه و تحلیل‌های فارغبالانه فلاسفه مابعدالطبیعه در باب «وجود» متفاوت است. چراکه از دیدگاه آن دو، اولاً، «وجود» خود خداست و هستی صرفاً منحصر در او است. ثانیاً، ادراک وجود صرفاً از راه شهود حاصل می‌آید. ثالثاً «یافتن وجود» (وجدان) و «وجود یافتن» (دریافت وجود) یکی است و رابعاً، فهم «وحدت وجود» تنها با «فناهی عارف میسر است. دیدگاه ابن‌عربی و اکهارت، با نظریه «همه خدا» (Pantheism) متفاوت است. چراکه آن دو، به تعالی خدا از خلق معتقدند و حلول و اتحاد را که مستلزم وجود طرفین است رد می‌کنند. اما نظریه «همه در خدا» (Panentheism) تا حدودی به دیدگاه آن دو نزدیک است. این دو متفکر در مورد خدا بین ساحت ذات که هیچ نام و نشانی ندارد، و ساحت الوهیت که حضرت تجلی اسماء و صفات است، فرق می‌گذارند. لیکن اکهارت در پی آن است که با فناي خویش به ذات برسد اما ابن‌عربی وصول به ذات را غیر ممکن می‌شمرد و طالب وحدت با اسماء‌الله است نه ذات. به همین جهت دو تفاوت اساسی بین اکهارت و ابن‌عربی وجود دارد: یکی اینکه عرفان اکهارت عرفان سلبی و عرفان ابن‌عربی عرفان ایجابی است. یعنی اکهارت در پی ادراک جلال مطلق ذات است که در آنجا همه چیز به ظلمت و سکون و سکوت فرو می‌رود. هیچ نسبتی در آنجا تحقق ندارد. نه از خلق خبری است و نه از خدا. عرفان اکهارت از این نظر به عرفان هندوان شباهت دارد. اما ابن‌عربی در پی ادراک اسماء‌الله است. در آنجا خدا با همه صفات جلال و جمال جلوه می‌کند و با هر اسم و صفتی تنوع و تکثر می‌یابد. خدای ابن‌عربی از این نظر با خدای ادیان ابراهیمی نزدیکتر است. تفاوت دوم آنکه، ابن‌عربی در مورد خلق همواره جانب عبودیت را حفظ می‌کند و در پی آن است که با اقتدا به محمد (ﷺ)، عبدالله باشد. لیکن اکهارت در پی

حریت و ربوبیت است و می‌خواهد که با تشبیه به عیسی (عَلَيْهِ السَّلَامُ) خود خدا باشد. چرا که به زعم مسیحیت، عیسی (عَلَيْهِ السَّلَامُ) خود خداست.

در اثبات نظریه وحدت وجود، مسأله مهم، بخصوص برای ابن عربی، نه اثبات وحدت، بلکه توجیه کثرت است. در اثبات وحدت و توجیه کثرت، ابن عربی و اکهارت از چهار طریق حس، عقل، خیال (شهود) و شرع وارد می‌شوند. در این میان، ابن عربی بر خیال و شرع بسیار بیشتر از عقل تأکید می‌کند، اما اکهارت به علت گرایشهای فلسفی جانب عقل را همواره پاس می‌دارد. ولی سرانجام در توجیه عقلانی وحدت وجود، هر دو متفکر به این نتیجه می‌رسند که نظریه وحدت وجود نظریه‌ای است «پارادوکسیکال» که جمع اضداد و اجتماع نقیضین را دربردارد. لذا ادراک آن در طور عقل نیست بلکه باید آن را «طوری و رای طور عقل» شمرد. این پارادوکس‌ها به انحاء گوناگون در جهان‌بینی وحدت وجودی آن دو، ظهور می‌کند و در مورد ابن عربی به یک نوع «حیرت مطلوب»، و در مورد اکهارت به «جهلی عالمانه» می‌انجامد.

کلید واژه‌ها: وحدت وجود، حلول، اتحاد، توحید، فنا، همه خدا، همه در خدا، ابن عربی، اکهارت.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
۱- فصل اول: مقدمات	۱
۱-۱- بخش اول: اکهارت و اصول اندیشه‌های او	۲
۱-۱-۱. مقدمه	۲
۱-۱-۲. اکهارت از دیدگاه نویسندگان و متفکران غربی	۲
۱-۱-۳. زندگی‌نامه اکهارت	۶
۱-۱-۳-۱. محکومیت و توقیف آثار اکهارت	۸
۱-۱-۳-۲. شطحیات و جملاتی که کلیسا بخاطر آنها اکهارت را محکوم کرده است	۱۱
۱-۱-۴. آثار و تأثیر اکهارت	۱۸
۱-۱-۵. مشرب فکری و اصول تعلیمات اکهارت	۲۳
۱-۱-۵-۱. جامعیت اکهارت	۲۴
۱-۱-۵-۱-۱. اکهارت و کتاب مقدس	۲۷
۱-۱-۵-۱-۲. اکهارت و عرفان	۲۹
۱-۱-۵-۱-۳. اکهارت و فلسفه	۳۵
۱-۱-۵-۱-۴. اکهارت و کلام (الهیات)	۴۰
۱-۱-۶. اکهارت و اجتماع	۴۲
۱-۱-۷. زبان اکهارت	۴۳
۱-۱-۸. اهم اصول اندیشه‌های اکهارت	۴۴
۱-۲. بخش دوم: طرح مسأله و بیان موضوع	۴۶
۱-۲-۱. مقدمه	۴۶
۱-۲-۲. پیشینه و ضرورت انجام تحقیق	۴۷
۱-۲-۳. پانته‌ایسم چیست؟	۵۴

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
۴-۲-۱. امتیازات و ویژگیهای مثبت نظریه وحدت وجود	۵۸
۵-۲-۱. سوالات و یا اشکالاتی که متوجه پانته ایسم است	۶۰
۱-۵-۲-۱. آیا پانته ایسم با اعتقاد به ادیان ابراهیمی سازگار است؟	۶۰
۲-۵-۲-۱. آیا پانته ایسم مساوی «بی خدایی» نیست؟	۶۳
۳-۵-۲-۱. آیا پانته ایسم به ایده آلیسم صرف و سوفسطایی گری نمی انجامد؟	۶۸
۴-۵-۲-۱. آیا نظریه وحدت وجود با «توحید» سازگار است؟	۷۱
۵-۵-۲-۱. آیا پانته ایسم همان قول به «حلول» و «اتحاد» نیست؟	۷۳
۶-۵-۲-۱. آیا نظریه وحدت وجود از نظر منطقی «سازوار» است یا «متناقض»؟	۷۸
۱-۶-۵-۲-۱. طوری و رای طور عقل بودن یعنی سر بودن	۸۰
۲-۶-۵-۲-۱. برهانی بودن	۸۱
۳-۶-۵-۲-۱. از مقوله شعر و خیال بودن	۸۱
۴-۶-۵-۲-۱. از مقوله مغالطه و سفسطه بودن	۸۲
۵-۶-۵-۲-۱. «وحدت وجود» بجای «وحدت شهود» (سوء تعبیر)	۸۳
۱-۵-۶-۵-۲-۱. غیر را به حساب نیاوردن	۸۴
۲-۵-۶-۵-۲-۱. از غیر غافل شدن و غیر را ندیدن	۸۵
۷-۵-۲-۱. وحدت وجود چگونه با وجود شر در عالم سازگار است؟	۸۶
۸-۵-۲-۱. آیا نظریه وحدت وجود با پایبندی به شریعت سازگار است؟	۸۷
۶-۲-۱. جمع بندی اشکالات نظریه وحدت وجود	۸۸
۷-۲-۱. سوالات تحقیق	۹۰
۸-۲-۱. فرضیه های تحقیق	۹۱
۹-۲-۱. اهداف و کاربردهای تحقیق	۹۲

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
۳-۱. بخش سوم: تاریخچه نظریه وحدت وجود در اسلام و مسیحیت قبل از ابن عربی و اکهارت ۹۳	
۱-۳-۱. مقدمه.....	۹۳
۲-۳-۱. مبدأ پیدایی تجربه عرفانی و تعبیر آن در اسلام و مسیحیت.....	۹۶
۳-۳-۱. راه محبت و راه معرفت.....	۹۸
۴-۳-۱. سیر تاریخی تعبیر عرفانی وحدت وجود.....	۱۰۲
۱-۴-۳-۱. وحدت وجود در یونان و روم باستان.....	۱۰۷
۲-۴-۳-۱. وحدت وجود در هند باستان.....	۱۱۰
۳-۴-۳-۱. وحدت وجود نزد فنو طین و نوافلاطونیان.....	۱۱۵
۴-۴-۳-۱. وحدت وجود در متون مقدس اسلام و مسیحیت.....	۱۱۸
۱-۴-۴-۳-۱. معرفت توحیدی.....	۱۱۸
۲-۴-۴-۳-۱. وحدت از طریق محبت و عشق.....	۱۲۱
۵-۴-۳-۱. وحدت وجود بین عرفای مسیحی.....	۱۲۳
۱-۵-۴-۳-۱. تثلیث.....	۱۲۴
۲-۵-۴-۳-۱. توحید.....	۱۲۵
۳-۵-۴-۳-۱. وحدت نفس و خدا.....	۱۲۵
۴-۵-۴-۳-۱. ظهور شخصیت های بزرگ عرفانی.....	۱۲۶
۱-۴-۵-۴-۳-۱. قرن دوازدهم.....	۱۲۸
۲-۴-۵-۴-۳-۱. قرن سیزدهم.....	۱۲۹
۱-۲-۴-۵-۴-۳-۱. هادویج.....	۱۳۰
۲-۲-۴-۵-۴-۳-۱. مختبلد مکنبورگی.....	۱۳۰
۳-۲-۴-۵-۴-۳-۱. مارگریت پورت.....	۱۳۱

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱۳۲	۱-۳-۴-۵-۵. تأثیر شخصیت‌های فلسفی.....
۱۳۲	۱-۳-۴-۶. وحدت وجود بین عرفای مسلمان.....
۱۳۶	۱-۳-۴-۶-۱. رابعه عدویه.....
۱۳۷	۱-۳-۴-۶-۲. معروف کرخی.....
۱۳۷	۱-۳-۴-۶-۳. ابوسنیدان دارانی.....
۱۳۷	۱-۳-۴-۶-۴. حارث محاسبی.....
۱۳۸	۱-۳-۴-۶-۵. ذوالنون مصری.....
۱۳۹	۱-۳-۴-۶-۶. یایزید بسطامی.....
۱۴۲	۱-۳-۴-۶-۷. سهل تستری.....
۱۴۴	۱-۳-۴-۶-۸. ابوسعید خراز.....
۱۴۴	۱-۳-۴-۶-۹. سمنون.....
۱۴۵	۱-۳-۴-۶-۱۰. محمد بن علی ترمذی.....
۱۴۶	۱-۳-۴-۶-۱۱. جنید بغدادی.....
۱۴۸	۱-۳-۴-۶-۱۲. حلاج.....
۱۵۰	۱-۳-۴-۶-۱۳. شبلی.....
۱۵۱	۱-۳-۴-۶-۱۴. نفری.....
۱۵۳	۱-۳-۴-۶-۱۵. سراج.....
۱۵۳	۱-۳-۴-۶-۱۶. ابوطیب مکی.....
۱۵۴	۱-۳-۴-۶-۱۷. عبدالرحمن سلمی.....
۱۵۴	۱-۳-۴-۶-۱۸. ابونعبه اصفهانی.....
۱۵۴	۱-۳-۴-۶-۱۹. ابوالقاسم قشیری.....

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱۵۵	۱-۳-۴-۶-۲۰. ابوالحسن خرقانی
۱۵۵	۱-۳-۴-۶-۲۱. ابوالعباس قصاب
۱۵۶	۱-۳-۴-۶-۲۲. ابوسعید ابی‌الخیر
۱۵۶	۱-۳-۴-۶-۲۳. خواجه عبدالله انصاری
۱۵۸	۱-۳-۴-۶-۲۴. محمد غزالی
۱۶۰	۱-۳-۴-۶-۲۵. احمد غزالی
۱۶۰	۱-۳-۴-۶-۲۶. عین‌القضات همدانی
۱۶۱	۱-۳-۴-۶-۲۷. عطار نیشابوری
۲- فصل دوم: معنای وحدت وجود از دیدگاه ابن عربی و اکهارت	
۱-۲- بخش اول: آیا نظریه وحدت وجود نزد ابن عربی و اکهارت نظریه‌ای فلسفی است؟	
۱۶۸	۱-۱-۲- مقدمه
۱۷۰	۲-۱-۲- مشرب و روش اکهارت در بحث وحدت وجود
۱۷۳	۳-۱-۲- مشرب ابن عربی در وحدت وجود
۱۹۹	۲-۲- بخش دوم: وحدت آفاقی (نفی ماسوی‌الله)
۱۹۹	۱-۲-۲- مقدمه
۲۰۰	۲-۲-۲- خدا وجود مطلق و هستی یگانه است
۲۱۳	۳-۲-۲- غیر از خدا یعنی عالم و آدم معدوم و نیست‌اند
۲۱۷	۴-۲-۲- وجود همه موجودات و هستی تمام آنها همان هستی خداست (همه اوست)
۲۲۲	۵-۲-۲- عالم هستی نما و ظهور و تجلی خداست
۲۳۲	۳-۲- بخش سوم: وحدت وجود یا وحدت شهود

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۲۳۲	۱-۳-۲. مقدمه
۲۳۲	۲-۳-۲. وحدت شهود
۲۳۹	۳-۳-۲. وجود و وجدان
۲۴۷	۴-۳-۲. جمع بندی و نتیجه گیری
۲۵۷	۴-۲. بخش چهارم: فناء و نیستی (وحدت انفسی)
۲۵۷	۱-۴-۲. مقدمه
۲۶۰	۲-۴-۲. فناء چیست؟
۲۶۱	۱-۲-۴-۲. خود خدا از دیدگاه ابن عربی و اکهارت
۲۶۲	۱-۱-۲-۴-۲. نامتعیین بودن ذات
۲۶۳	۲-۱-۲-۴-۲. بی اسم بودن ذات
۲۶۳	۳-۱-۲-۴-۲. نیستی ذات
۲۶۵	۴-۱-۲-۴-۲. اسم ذات
۲۶۶	۵-۱-۲-۴-۲. غیر قابل شناخت بودن ذات
۲۶۸	۶-۱-۲-۴-۲. امتناع تفکر در ذات
۲۶۹	۷-۱-۲-۴-۲. راه شناخت ذات، شناخت نفس است
۲۶۹	۲-۲-۴-۲. جایگاه و ماهیت نفس و (خود) نزد ابن عربی و اکهارت
۲۷۱	۱-۲-۲-۴-۲. رابطه نفس و خدا
۲۷۳	۲-۲-۲-۴-۲. نفس انسان بصورت خدا آفریده شده است
۲۷۶	۳-۴-۲. خصوصیات نفس که راه شناختن خدا را هموار می کند
۲۷۷	۱-۳-۴-۲. قلب عارف اقیانوسی بی ساحل
۲۷۸	۲-۳-۴-۲. حادث نبودن و بی زمان و بی مکان بودن نفس

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۲۸۰	۲-۴-۳-۳. دو ساحتی بودن نفس.....
۲۸۴	۲-۴-۳-۴. بی نام بودن ذات نفس.....
۲۸۵	۲-۴-۳-۵. یگانگی خدا و نفس در ذات.....
۲۸۸	۲-۴-۴-۴. چگونه می توان از خود نفس به خود خدا رسید؟.....
۲۸۱	۲-۴-۴-۱. وحدت در نیستی.....
۲۹۰	۲-۴-۴-۲. محو تعین.....
۲۹۳	۲-۴-۴-۳. تخلی.....
۳۰۰	۲-۴-۴-۴. غفلت از خویشتن.....
۳۰۳	۲-۴-۴-۵. آگاهی محض.....
۳۰۸	۲-۴-۴-۵-۱. ظلمت.....
۳۱۰	۲-۴-۴-۵-۲. سکوت و سکون.....
۳۱۱	۲-۴-۴-۵-۳. نفی صفات.....
۳۱۳	۲-۴-۴-۵-۴. گم شدن، مردن، مدفون شدن.....
۳۱۸	۲-۴-۵-۵. خوف از فنا.....
۳۲۰	۲-۴-۶-۶. آیا وصول به مقام ذات ممکن است.....
۳۲۰	۲-۴-۶-۱. نفس قابل شناخت نیست.....
۳۲۳	۲-۴-۶-۲. آیا شناخت ذات حق از راه نفس ممکن است.....
۳۳۱	۲-۴-۶-۳. وحدت با عین ثابت.....
۳۳۶	۲-۴-۷-۷. حریت یا عبودیت.....
۳۴۹	۲-۴-۸-۸. بقاء بالله.....
۳۴۹	۲-۴-۸-۱. قرب نوافل.....